

ВИСВІТЛЕННЯ В РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ ПРОБЛЕМАТИКИ УТВЕРДЖЕННЯ КОМУНІСТИЧНОГО ЄДИНОВЛАДДЯ В УСРР У 1920-х РОКАХ

В статті проаналізовані ключові аспекти наукової розробки проблеми становлення тоталітарної системи в Україні в 20-роки ХХ ст., здійснені радянськими дослідниками. Автором показані основні тенденції вивчення окресленого питання в радянській історіографії.

Ключові слова: *ранній тоталітаризм, політичні партії, більшовизм, політична опозиція.*

У період формування громадянського суспільства та розвитку Української державності особливої актуальності набирає питання знаходження діючого механізму функціонування й співіснування суспільства й держави. На сьогоднішній день, незважаючи на актуалізацію досліджень у вітчизняній історичній науці питань становлення тоталітарної системи, нагальним залишається вироблення українською історичною наукою системного бачення проблем окресленого періоду. На основі якого можна простежити взаємодію різних історичних шкіл та напрямків.

В останні роки відбувається активізація вітчизняних науковців у вивченні окресленого питання. Значним внеском в розробку проблем, пов'язаних з темою статті внесли праці В. Ченцова [1] М. Шитюка [2]. В них розкриваються причини виникнення сталінського тоталітарного устрою як в країні в цілому, так і на регіональному рівні. До проблематика становлення монопартійної системи звертається в своїх дослідженнях Р. Ветров [3]. Безпосередньо історіографічним аспектам питання встановлення монопартійної системи в Україні присвячене дисертаційне дослідження С. Зборець [4]. Втім, незважаючи на наявність значної кількості опублікованих праць, в українській історіографії існує потреба комплексного дослідження періоду раннього тоталітаризму, вивчення різноманітних аспектів проблематики.

Дослідження тематики встановлення комуністичного єдиновладдя та ліквідації політичної опозиції розпочалося з завершенням громадянської війни в Україні. Характерною ознакою цього періоду стала наявність двох ідеологічно протилежних напрямків – праці колишніх членів соціалістичних партій України, лідерів Центральної ради, Директорії, Гетьманату та його антиподу – офіційної радянської публіцистики. Перший з них складала дослідження В. Винниченка, М. Грушевського, Д. Дорошенка, І. Мазепи, П. Христюка, М. Шаповала. В їх працях досить детально висвітлювалась діяльність українських партій цього періоду. Значна увага приділялась питанню еволюції та політичній поразці української соціал-демократії, з середовища якої утворились три націонал-комуністичних сили УКП (боротьбисти), УПЛСР (борбісти) та УКП [5]. Аналізуючи праці цього періоду слід згадати колишніх українських лідерів загальноросійських партій та рухів, що перебували в еміграції. Історії діяльності махновського руху й анархістських організацій України присвятив своє дослідження керівник махновського Культпросвіту П. Аршинов. Автор наголошує на його «народності», масовій підтримці ідей анархізму серед населення, допомозі більшовикам у боротьбі з контрреволюційними силами, такими як Біла армія й іншими. Праця вийшла в 1923 році в Берліні [6].

Надалі дослідження з історії анархізму автор публікував у журналі «Дело труда», 55 номерів якого вийшло в Парижі наприкінці 1920-х років. В статтях того періоду, П. Аршинов вже переосмислює своє ставлення до анархізму, критикуючи його неоднорідність та неспроможність до консолідації. Зневіра в ідеології призведе до його повернення в Радянську країну в 1934 році. В контексті чого, його подальші публікації з оцінки анархістського руху підпадають під канони радянських шаблонів [7].

Слід зазначити, що в умовах Радянської України, цей дослідницький напрямок не отримав розвитку. Праці вищеназваних діячів попали під заборону і стали знову доступними лише починаючи з кінця 1980-х років.

Безумовно, завдяки цим роботам створилась певна історіографічно-джерельна база для вивчення проблеми багатопартійності в Україні, як періоду 1920-х років, так і першої чверті століття в цілому. Разом з цим, слід погодитись з думкою професора В. Верстюка, згідно якої праці цього періоду важко віднести до аналітичних. Адже, з одного боку, будучи активними учасниками історичних подій, вищеназвані автори не могли бути в достатній мірі об'єктивними. З іншого, відверто заангажованим та упередженим являвся другий напрямок, розроблений та сформований радянськими істориками, більшовицько-державними діячами та публіцистами в 1920-х роках. В їх працях питання альтернативності встановленню однопартійної системи не піднімалися, а перемога більшовиків розглядалася, як історично обумовлена закономірність.

Відносини більшовиків з іншими партіями, в тому числі і націонал-комуністичними, вищезазначені партійні публіцисти та історики висвітлювали з позицій партійності, класовості. Парадигма, що склалася у середовищі науково-публіцистичного дискурсу при характеристиці правового регулювання діяльності опозиційних партій та громадських об'єднань того періоду ґрунтувалася на принципах соціалістичної законності. В свою чергу, радянське законодавство повинно базуватися на жорсткості пролетарської диктатури до контрреволюції, уособленням якої є політична опозиція.

Відповідно до даної концепції розглядалась роль каральних органів у боротьбі з «контрреволюційними партіями». На думку авторів, НК-ДПУ припиняли діяльність опозиціонерів тільки після їхнього відкритого виступу проти радянської влади. Який знаходив прояви у підтримці різноманітних антирадянських сил, організації змов, терористичних актів і збройних повстань [8].

Українськими дослідниками альтернативні партії кваліфікуються як дрібнобуржуазні, антирадянські та націоналістичні. Зокрема, дана думка превалює в роботах Й. Гермайзе, Д. Ерде, М. Равич-Черкаського, М. Скрипника, М. Яворського [9].

Є певні підстави погодитись з точкою зору, зокрема М. Яворського, про наявність широкої соціальної бази в Україні для виникнення та становлення українських націонал-комуністичних партій. Хоча й достатньо полемічною є теза про історичну «неминучість» їх популярності на певному етапі подій. Політизованими виглядають авторськи висновки про об'єктивність та закономірність об'єднання УКП(б) та УКП з більшовиками в єдину комуністичну партію КП(б)У [10].

За переконанням радянської історіографії, крах опозиційних партій визначався не переслідуванням їх більшовицькою державою, а втратою довіри з боку населення. Саме так охарактеризував крах есерівського руху нарком освіти, академік АН СРСР А. Луначарський, назвавши членів партії есерів «колишніми людьми» [11].

Публіцист І. Верещагін в праці 1925 року намагаючись знайти відповідь на питання хто править країною, доводить як прогресивний характер Радянської влади з одного боку, так і небезпеку від контрреволюційних сил. в рядах яких знаходяться колишні та підпільно діючі меншовики з есерами [12].

В 1928 році побачила світ робота В. Астрова присвячена лівим есерам. Автор густо використовує по відношенню до соціалістів-революціонерів такі ярлики, як «терористи», «найгірший антирадянський елемент» та тому подібні [13].

З початку 1930-х років, як справедливо зазначає дослідниця С. Зборець, став неможливим плюралізм думок, в історіографії відбувається засвоєння і оволодіння сталінськими оцінками та інтерпретацією історії згідно «Истории ВКП(б). Краткий курс» [14].

В історичній літературі кінця 1920-х-початку 1930-х років запанувала теза, відповідно до якої небільшовицькі партії закінчили своє історичне існування відразу після громадянської війни. Внаслідок чого, сили що продовжували політичне функціонування оголошувалися буржуазно-націоналістичними й антинародними. З таких позицій висловлював свої обвинувачення в українському шовінізмі, антирадянської й антинародної діяльності стосовно партії УКП (боротьбистів) харківський автор І. Фалькевич у 1930 році [15].

В період ескалації терору, представників існуючих в 1920-ті роки небільшовистських партій огульно обвинувачували в шпигунстві, створенні антирадянських організацій, троцькізмі й іншому. Дану точку зору підтримує публіцист Г. Ліньов, який в 1938 році звинувачує колишніх членів опозиційних партій у підривній діяльності на користь іноземних розвідок. Наводить декілька прикладів, як західними спецслужбами використовувалось «прагнення до реваншу» колишніх монархістів, есерів та меншовиків [16].

Хрущовська «відлига» й послаблення репресивно-карального механізму призвели до розробки багатьох раніше закритих тим. Втім, не дивлячись на підвищення інтересу до раннього періоду радянської історії й розширення дослідницьких можливостей, кількість наукових праць, безпосередньо присвячених окресленій тематиці, залишалось незначним. Разом з певною науковою цінністю (в першу чергу введення до наукового обігу архівних матеріалів про судові процеси над представниками антирадянських партій, аналіз обвинувачень) характерною продовжував залишатися ідеологізований підхід до даної проблеми.

Наукову новизну, завдяки оприлюдненню недоступних раніше документів які стосуються структури, гасел, діяльності соціалістичних партій, представляли дослідження Н. Мамаєва, Т. Овчарова, І. Трифонова [17]. У них автори роблять спробу аналізу процесу формування однопартійної системи в 1920-ті роки, концентрують увагу на завершальних етапах і зникненні альтернативних партій. Частково відзначаючи справедливість їх висловлювань відносно грамотної ідеологічної політики комуністичної партії в 1920-ті роки у боротьбі з опозиційними силами, в цілому дослідники не відходять від шаблонів радянської системи. Так, вирішальна роль відводиться популярному штампі тих часів про «загальну, всенародну підтримку населенням» комуністів. Чому з іншого боку протиставляється банкрутство ідей есерів і соціал-демократів, їх практично повне неприйняття трудящими, тупиковий шлях у поглядах на будівництво соціалізму.

Наприкінці 1950-х років оживилася дослідницька діяльність вітчизняних вчених, які займалися проблемами політичної історії України. Втім, розробки науковців України були частиною загальнорадянського історіографічного процесу, що методологічно розвивався на марксистсько-ленінській основі. Ілюстрацією даного підходу стали праці К. Гусева, Н. Рубана, П. Соболевой, В. Ерциняна та інші [18]. Характерною рисою зазначених робіт стала різкість оцінок у відношенні до альтернативних соціалістичних партій, упор в яких робився на їхньому політичному банкрутстві й сповзанні до табору контрреволюції. Використовуючи марксистсько-ленінську методологію та класифікацію партій, крах опозиційних політичних сил та об'єднань був закономірним наслідком перемоги «дійсно пролетарської» партії більшовиків.

На ленінські концепції спиралися українські радянські історики І. Курас, В. Сарбей, В. Чирко, через що майже тотожними загальнорадянським були висновки їх праць. Звертаючись до проблематики націонал-комуністичних партій, їх політичний крах зображувався як результат наявності буржуазно-націоналістичної ідеології, соціально-класової природи походження, що неминуче призводило до відсутності підтримки народних мас, «сповзанню» до контрреволюційної платформи та знищенню [19].

Наприкінці 1970-х – початку 80-х років з'являються дослідження українських істориків Р. Ветрова та Б. Корольова [20]. В них автори звертаються до становища та діяльності партій меншовиків та есерів в період 1917-20-х років. Розглядаючи питання їх політичної загибелі, наголос робиться на термінах «криза», «банкрутство». Пояснюється це тим, що з одного боку існувала тверда та чітка позиція більшовицької партії по ключовим питанням соціально-економічного та політичного життя країни. З іншого, остаточний розкіл у лавах соціалістів на праве та ліве крило, відверта антирадянська діяльність, відсутність підтримки в масах, в першу чергу серед робітників та селянства, в підсумку призвели їх до загибелі.

Отже, в цілому, радянською історіографією накопичено значний матеріал у розробці теми розбудови більшовицької держави в 1920-х роках. Введені до наукового обігу архівні джерела, як правило законодавчого та діловодного характеру. Але чисельні аспекти проблематики залишилися невисвітленими. Постулатом виступав тезис про «триумфальний хід радянської влади», що не допускало критичного осмислення подій радянської історії. Сучасними дослідниками визнається також схематичність, односторонність та тенденційність висвітлення

питань ліквідації політичного плюралізму в 1920-х роках, відсутність науково-об'єктивної картини їх знищення.

Слід визнати, що спектр поглядів на різних історичних етапах радикально змінювався. Початок поклала радянська історіографія. В ній, у 1920-х роках переважно мова йшла про добровільне злиття українських національно-комуністичних, соціалістичних та прокомуністичних партій з КП(б)У. Починаючи з 1930-х вже відбувся перехід до їх огульного таврування як «буржуазно-націоналістичних». На сучасному етапі концепція радянських вчених про «ідейно-політичне банкрутство та крах дрібнобуржуазних партій» змінена на їх силове знищення. Так само, як і теорії про добровільний характер їх саморозпусків, заміщені поглядами про примусову ліквідацію.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ченцов В.В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. / Віктор Васильович Ченцов. - Тернопіль: Збруч, 2000. – 482 с.
2. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20- 50-ті роки ХХ ст./ Микола Миколайович Шитюк – К.: Геліон 2001. – 532 с.
3. Ветров Р.І. Політичні партії України на початку ХХ століття (1900-1925 рр.): Навч. посібник / Радій Іванович Ветров. – Дніпродзержинськ: Дніпродзержинський держ. технічний ун-т, 1997. – 112 с.
4. Зборець С.В. Ліквідація багатопартійності в Україні (1920-1925 рр.): Історіографія проблеми: автореф. на здоб. наук. ступеня канд. істор. наук: спеціальність 07.00.06 – Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Світлана Вікторівна Зборець - Дніпропетровськ, 2007 р.- 24 с.
5. Грушевський М.С. Споми́ни/ Михайло Сергійович Грушевський // Київ. – 1989. – №8. – С.103-154; №9. – С.108-149; №10. – С.122-158; №11. – С.113-155.; Дорошенко Д.І. З історії української політичної думки за часів світової війни. / Дмитро Іванович Дорошенко.- Прага,1936.- 99 с.; Дорошенко Д. Мої споми́ни про недавнє-минуле (1914-1920).- В чотирьох частинах.- Галицька руїна - Доба Центральної Ради – Доба Гетьманщини – Доба Директорії. /Дмитро Іванович Дорошенко.- Мюнхен: Українське видавництво,1969.- 542 с.;
6. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920. – Відень – Прага, 1921. - Т.1. – 152 с.;
7. Аршинов П.А. История махновского движения / Петр Андреевич Аршинов. - Берлин: Издание «Группы русских анархистов в Германии», 1923.- 248 с.
8. Анархисты. Документы и материалы. 1883-1935 гг. В 2 тт. / Т. 2. 1917-1935 гг. [под ред. В. Шелохаева] – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1998 – С. 654-669.
9. На защите революции. Из истории Всеукраинской чрезвычайной комиссии 1917 – 1922. Сборник документов и материалов.- К.,1971.- 392 с.
10. Скрыпник Н.А. Культурное строительство в СССР. / Николай Алексеевич Скрыпник. – Харьков: ДВОУ Пролетар, 1931. – 47 с.; Кандидов Б. П. Религиозная контрреволюция 1918-1920 гг. и интервенция : Очерки и материалы. / Б. П. Кандидов. – М. : Акц. издат. об-во «Безбожник», 1930. – 148 с.; Яворський М. Проблема української націонал-демократичної революції у 1917 році, її історичні основи та її рухові сили / М. Яворський // Червоний шлях. – 1927. – № 2. – С. 108-135.
11. Яворський М. Проблема української націонал-демократичної революції у 1917 році, її історичні основи та її рухові сили / М. Яворський // Червоний шлях. – 1927. – № 2. – С. 121-123.
12. Луначарський А.В. Бывшие люди: Очерк истории партии эсэров. / Анатолий Васильевич Луначарський – М.: Госиздат, 1922. – 81 с.
13. Верещагин И. Кто правит нашей страной.- М.: Молодая гвардия, 1925.- 63 с.
14. Астров В. Левые эсеры. / В. Астров.- М.: Московский рабочий, 1928.- 64 с.
15. Зборець С.В. Ліквідація багатопартійності в Україні (1920-1925 рр.): Історіографія проблеми: автореф. на здоб. наук. ступеня канд. істор. наук: спеціальність 07.00.06 – Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Світлана Вікторівна Зборець - Дніпропетровськ, 2007 р.- С.8.
16. Фалькевич І.М. Про великодержавницький і український шовінізм. / Іван Михайлович Фалькевич - Харків: Державне видавництво України, 1930.- 97 с.
17. Ліньов Г.П. Про підри́вну діяльність іноземних розвідок в СРСР / Григорій Петрович Ліньов - К.: Державне видавництво політичної літератури при РНК УРСР, 1939.- 56 с.
18. Мамай Н. С. Коммунистическая партия в борьбе за идейно–политическое воспитание масс в первые годы НЕПа. / Микола Сергійович Мамай – М.: Госполитиздат, 1954. – 89 с.; Трифанов И. Н. Конец мелкобуржуазных партий меньшевиков и эсеров. / Иван Николаевич Трифанов // Уч. Зап. Ленингр. Ун–та. – 1959. – № 258. – Вып. 30. – С. 143–172.

19. Гусев К.В. Крах мелкобуржуазных партий в СССР. / Костянтин Васильович Гусев – М.: Госполитиздат, 1966.- 64 с.; Гусев К. В. От соглашательства к контрреволюции: (Очерки истории эволюции политического банкротства и гибели партии социалистов-революционеров) / Гусев К.В, Ерцинян Х. С.– М.: Госполитиздат, 1968.- 164 с.; Рубан Н.В. Октябрьская революция и крах меньшевизма. (март 1917-1918 гг.) / Микола Васильович Рубан – М.: Издательство политической литературы, 1968.- 314 с.
20. Курас И.Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. / Иван Федорович Курас.- К.: Наукова думка, 1978.- С. 78-85.
21. Ветров Р.И. Победа Октябрьской революции и банкротство меньшевиков на Украине / Радий Иванович Ветров – Харьков, 1983 – 145 с.; Ветров Р.И. Октябрьская революция и банкротство эсеров на Украине./ Радий Иванович Ветров – Днепродзержинск, 1983. – 88 с.

I. NYKOLAEV

COVERAGE SOVIET HISTORIOGRAPHY PROBLEMS IN ADOPTION UNDIVIDED COMMUNIST USSR IN 1920

In the articles analysed key aspects of scientific development of theme of becoming of the totalitarian system in Ukraine in in 20th of XX century item An author is rotin the basic stages of study of the put question in domestic and oversea historiography.

Keywords: *early totalitarianism, political parties, bolshevism, political opposition.*

И.Е. НИКОЛАЕВ

ОСВЕЩЕНИЕ В СОВЕТСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ ПРОБЛЕМАТИКИ УТВЕРЖДЕНИЯ КОММУНИСТИЧЕСКОГО ЕДИНОВЛАСТИЯ В УССР В 1920-Х ГОДАХ

В статье проанализированы ключевые аспекты научной разработки проблемы становления тоталитарной системы в Украине в 20-е годы XX столетия, осуществленные советскими исследователями. Автором показаны основные тенденции изучения данного вопроса в советской историографии.

Ключевые слова: *ранний тоталитаризм, политические партии, большевизм, политическая оппозиция.*